

تفسیر و تحلیل متون زبان و ادبیات فارسی (دهخدا)

دوره ۱۷، شماره ۶۵، پاییز ۱۴۰۴، صص ۱-۱۴

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۹/۲، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۱/۸

(مقاله پژوهشی)

DOI:

بررسی نقش‌های ترغیبی و ارجاعی لیلی و مجنون نظامی گنجوی براساس نظریه ارتباطی

رومن یاکوبسن

زینب نوری علویچه^۱، دکتر فرزانه سرخی^۲، دکتر شبنام حاتم‌پور^۳، دکتر فریدون طهماسبی^۴

چکیده

مهمترین نقش زبان، نقش ارتباطی است و آن زمانی ایجاد می‌شود که پیامی بخواهد رد و بدل شود. یاکوبسن نظریه ارتباطی خود را براساس شش اصل مطرح ساخته است که عبارتند از: فرستنده، گیرنده، پیام، زمینه، رمز و تماس که سبب ایجاد نقش‌های مختلفی در شعر می‌شوند. در هر کدام از نقش‌های زبانی نظریه یاکوبسن، مخاطب با نشانه‌های خاص ادبی مواجه می‌شود و قادر است به کمک این نقش‌ها به معنای تازه‌ای برسد. از نقش‌های زبانی موجود در لیلی و مجنون نظامی، نقش ترغیبی و ارجاعی است. در منظومه لیلی و مجنون، نظامی به کمک شعر که در واقع متن به شمار می‌آید با مخاطب ارتباط برقرار می‌کند و نقش‌های ترغیبی و ارجاعی به شکل پیام، درون‌مایه و مخاطب بر طبق الگوی ارتباطی یاکوبسن مشاهده می‌شوند. نظامی بر اساس نقش‌های ترغیبی و ارجاعی، مخاطب را ترغیب می‌کند و هم درون‌مایه و زمینه پیام را بیان می‌کند. این مقاله به روش توصیفی - تحلیلی و با بهره‌گیری از منابع کتابخانه‌ای به بررسی نقش ترغیبی و ارجاعی در لیلی و مجنون نظامی می‌پردازد و نتیجه اثرگذاری پیام و شعر نظامی را بر مخاطب بیان می‌کند. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که نقش ترغیبی کاربرد زیادی در اشعار لیلی و مجنون دارد و نظامی برای اینکه بتواند مخاطب را به کاری تشویق و ترغیب یا از کاری منع کند از نقش ترغیبی استفاده می‌کند. همچنین مشخص شد که نظامی برای بیان درون‌مایه، زمینه و انتقال پیام به مخاطب از نقش ارجاعی بهره برده است.

کلمات کلیدی: نظامی، نظریه ارتباطی یاکوبسن، نقش ترغیبی، نقش ارجاعی، لیلی و مجنون.

^۱ دانشجوی دکتری گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد شوشتر، دانشگاه آزاد اسلامی، شوشتر، ایران.

zinabnouri94@gmail.com

^۲ استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد شوشتر، دانشگاه آزاد اسلامی، شوشتر، ایران. (نویسنده مسؤول)

Fa.sorkhi1358@iau.ac.ir

^۳ استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد شوشتر، دانشگاه آزاد اسلامی، شوشتر، ایران.

shabnam.hatampour@iau.ac.ir

^۴ استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد شوشتر، دانشگاه آزاد اسلامی، شوشتر، ایران.

f.tahmasbi-shoushtar@iau.ac.ir

مقدمه

انسان در زندگی همواره سعی کرده است با دیگران ارتباط داشته باشد، بدین منظور او از زبان برای این کار استفاده می‌کند و زبان ابزار مناسبی برای ارتباط خواهد بود. انسان به کمک زبان، منظور و هدف خود را انتقال می‌دهد و یا اینکه می‌تواند با پیامی در دیگران تأثیر داشته باشد. هنگامی که انسان بخواهد پیامی را برساند باید توجه داشته باشد که پیامش دارای معنا و مفهوم بوده تا آن طرف مقابل بتواند آن را درک کند. شاعران ایرانی نیز همواره با اشعار خود توانسته‌اند با مخاطب ارتباط برقرار کرده و در آن‌ها تأثیر داشته باشند. همچنین می‌توانند به کمک اشعار پیام‌های گوناگونی به دیگران منتقل سازند. در طول تاریخ ادبیات فارسی منظومه‌های عاشقانه زیادی سروده شده است. شاعر به وسیله داستان‌ها احساسات و عواطف خود را می‌رساند. یکی از شاعرانی که توانست احساس عاطفی خود را به کمک منظومه‌های عاشقانه انتقال دهد نظامی است. شگرد نظامی در داستان‌سرایی و بیان داستان‌های عاشقانه مبتکرانه می‌باشد. او توانست یکی از زیباترین داستان‌های عاشقانه را در قالب منظومه لیلی و مجنون به نظم درآورد. نظامی در این منظومه، احساس عاطفی خود را همراه با سرگذشت لیلی و مجنون بیان می‌کند و مخاطب می‌تواند هدف و پیام نظامی را درک کند. مخاطب در هنگام خواندن اشعار لیلی و مجنون نهایت لذت را برده و با شخصیت‌های داستانی آن همذات‌پنداری می‌کند. پژوهشی که همپوشانی کامل با عنوان این پژوهش داشته باشد یافت نشد اما تحقیقاتی که توانستند در جهت‌دهی به افکار محقق مفید واقع شوند عبارتند از: نوروزی (۱۳۹۱) در مقاله خود با عنوان «بررسی شعر نظامی بر اساس نظریه ارتباطی یاکوبسن» شعر نظامی را از لحاظ علم بلاغی مورد بررسی قرار داد و بیان کرد که بین فرستنده و مخاطب ارتباط دو سویه برقرار است. رضایی‌اردانی (۱۳۸۷) در مقاله خود با عنوان «نقد تحلیلی - تطبیقی منظومه‌های خسرو و شیرین و لیلی و مجنون نظامی گنجوی» به بیان سیر تاریخی منظومه‌های غنایی در ادبیات فارسی پرداخت. اهمیت پژوهش به این دلیل است که منظومه لیلی و مجنون به خاطر وجود عاطفه در آن قابلیت تحلیل‌های مختلف را دارد. همچنین براساس نقش‌های زبانی نظریه یاکوبسن می‌توان، شناخت و تحلیل عمیق‌تری از اشعار این اثر ادبی داشت. نظریه یاکوبسن به خوبی می‌تواند ژرفای تأثیر پیام نظامی را به مخاطب همراه با عنصر زیبایی‌شناسانه آن در منظومه لیلی و مجنون آشکار سازد. در این مقاله، ابتدا نظریه ارتباطی یاکوبسن و نقش‌های شش گانه زبان شرح داده می‌شود و سپس منظومه لیلی و مجنون بر اساس این نظریه واکاوی می‌شود

و نمونه‌هایی از نقش‌ها و کارکرد ترغیبی و ارجاعی زبان ذکر می‌گردد. نظامی با بهره بردن هر کدام از این نقش‌ها پیام خاصی را می‌رساند. در نهایت میزان به کار گیری این دو نقش، شیوه ارتباط نظامی با مخاطب بر اساس این نقش‌ها و میزان تأثیرگذاری پیام نظامی بررسی می‌شود.

پیشینه تحقیق

نوروزی (۱۳۹۱). در مقاله‌ای با عنوان «بررسی شعر نظامی بر اساس نظریه ارتباطی یاکوبسن» به بررسی شعر نظامی که از لحاظ علم بلاغی ارزش فراوانی دارد و میان فرستنده و مخاطب ارتباط دو سویه برقرار است بر طبق نظریه ارتباطی یاکوبسن پرداخته است. رضایی‌اردانی (۱۳۸۷). در مقاله خود با عنوان «نقد تحلیلی - تطبیقی منظومه‌های خسرو و شیرین و لیلی و مجنون نظامی گنجوی» به بیان سیر تاریخی منظومه‌های غنایی در ادبیات فارسی پرداخت و نقطه کمال آن را در منظومه‌های غنایی نظامی می‌داند.

روش تحقیق

روش پژوهش توصیفی - تحلیلی، مبتنی بر شیوه اسنادی، کتابخانه‌ای است. چهارچوب نظری پژوهش بر اساس نظریه ارتباطی رومن یاکوبسن است. بر طبق کارکردهای نقش ترغیبی و ارجاعی اشعار لیلی و مجنون بررسی و تحلیل خواهند شد. به همین منظور پیش از ورود به بحث، توضیحاتی در مورد مبانی نظری ارائه می‌شود.

مبانی تحقیق

نظامی

نظامی شاعر و داستان‌سرای قرن ششم هجری قمری است که به عنوان پیشوای داستان‌سرایی در ادبیات فارسی شناخته می‌شود. او مبتکر واقعی آیین قصه‌سرایی در شعر فارسی است. نظامی شاعری خلاق است که با توانایی و استعداد خود در شعر فارسی تحول بزرگی ایجاد کرده است. او سبک منحصر به فردی دارد و همین ویژگی سبکی نظامی سبب شده است که شاعران بسیاری پس از او از شیوه‌اش پیروی کنند. ویژگی سبکی نظامی موجب شد که در ایران و جهان، شعر او طرفداران زیادی داشته باشد. (ر.ک: بچکا، ۱۳۷۲: ۲۵۳) نظامی تنها شاعری است که در پایان قرن ششم توانست ادبیات غنایی را به حد اعلای تکامل برساند. او توانست در داستان‌های عاشقانه خود برای انتقال آنچه در ذهن دارد، صورت ادبی و فرم لازم و متناسب را بیافریند.

نظریه ارتباطی یاکوبسن

یکی از مهمترین نظریه‌های یاکوبسن زبانشناس روسی، نظریه ارتباط کلامی است. نخستین بار یاکوبسن نظریه خود را در سال ۱۹۶۰ در رساله «زبان‌شناسی و نظریه ادبی» بیان نمود. نظریه ارتباطی یاکوبسن در هر ارتباط دارای شش عنصر سازنده است. ارتباط زبانی، پیامی را می‌رساند و این پیام از طرف فرستنده به گیرنده منتقل می‌شود. بنابراین می‌توان گفت که این ساده‌ترین شکل ارتباط است. (ر.ک: احمدی، ۱۳۷۰: ۶۵) یعنی ما چه در حال گفت و گوی معمولی باشیم، چه در حال یک سخنرانی، همیشه پیامی را می‌یابیم که از فرستنده به گیرنده می‌رسد، اما باید اشاره کرد که هر ارتباط، عناصر دیگری را همراه خود دارد. (ر.ک: اسکولز، ۱۳۷۹: ۴۵) عناصر فوق رمز، تماس و زمینه هستند که به کمک آن‌ها بتوان پیام را فهمید. (ر.ک: احمدی، ۱۳۷۰: ۶۶).

یاکوبسن برای اینکه بتواند به نظریه ارتباطی خود برسد در ابتدا نموداری کلی از چگونگی به وجود آمدن ارتباط طرح کرد. او در ادامه نقش‌های زبان را بر طبق این الگو بیان کرد. یاکوبسن می‌گوید، فرستنده به کمک مجرای ارتباطی، پیامی را برای مخاطب می‌فرستد و از طریق این پیام قصد دارد موضوعی را برای شنونده بیان کند. به عنوان مثال، زمانی که دو نفر به صورت تلفنی با هم صحبت می‌کنند، سیمی که دو نفر را به هنگام ایجاد ارتباط به هم مرتبط می‌کند، مجرای ارتباطی است. (ر.ک: صفوی، ۱۳۹۴: ۲۱) شکل زیر بیانگر الگوی ارتباطی یاکوبسن است:

موضوع

گویندهپیام شنونده

مجرای ارتباطی

رمزگان

شکل ۱. عوامل دخیل در ایجاد ارتباط

در این الگو، فرستنده برای مخاطبش پیامی را فرستاده است، برای اینکه پیام، اثری در مخاطب بگذارد باید دارای معنی و مفهومی باشد.

لیلی و مجنون

داستان لیلی و مجنون، قصه عاشقی قیس و لیلی است. قیس عاشق دختری در مکتب‌خانه‌ای که درس می‌خواند شد و پس از ناکام شدن برای رسیدن به وی سر به کوه و بیابان گذاشت و

به مجنون معروف گشت. مجنون عاشقانه و دیوانه‌وار لیلی را دوست داشت اما برخی از مردم که سر از عشق و معنای آن در نمی‌آوردند شروع به سرزنش مجنون نمودند. مجنون چند بار از لیلی خواستگاری کرد اما هر بار جواب رد شنید تا اینکه دیوانه شد. در ادامه، مجنون با شنیدن خبر ازدواج لیلی، همدم حیوانات وحشی شد و با آن‌ها درد و دل می‌کرد. پس از اینکه مجنون خبر فوت همسر لیلی را شنید به دیدار وی رفت و پس از سال‌ها دو عاشق همدیگر را ملاقات کردند اما باز هم این ملاقات سودی نداشت. پس از مدتی لیلی بیمار شد و درگذشت. مجنون آرامگاه وی را یافت و آنقدر گریه کرد و فریاد کشید تا اینکه درگذشت و به محبوب خود رسید و در کنار هم آرام گرفتند.

نقش ترغیبی

در این نقش از زبان، جهت پیام گوینده به سوی مخاطب است و واکنش شنونده را در پی دارد. در جمله‌های امری مثل «برو یک لیوان آب برایم بیاور» شکل مشخص و بارز نقش ترغیبی زبان مشاهده می‌شود. گفتنی است که این مهم تنها مربوط به جمله‌های امری نیست و امکان دارد گوینده به جای جمله امری گفته شده از جمله خبری «خیلی تشنه‌ام شده» بهره ببرد و شنونده نیز همان واکنش قبلی را نشان دهد. به این معنا که خودش را موظف بداند تا برای گوینده یک لیوان آب بیاورد. (ر.ک: صفوی، ۱۳۹۴: ۲۳) به این صورت، نقش ترغیبی به شکل امری و ندایی بیان می‌گردد و قابل صدق و کذب نیست و جهت‌گیری و تأکید آن بیشتر به سمت مخاطب است: «این متن را بخوان» «ای خدا» و «این جملات را بنویس.» (گیرو، ۱۳۸۰: ۲۱)

نقش ارجاعی

در نقش ارجاعی زبان، جهت‌گیری پیام به سمت و سوی موضوع پیام یا گزاره‌ای است که در پاره گفتار تولیدی گوینده نهفته است. یاکوبسن اعتقاد دارد که جمله‌های اخباری کارکرد ارجاعی دارند. (ر.ک: علوی‌مقدم، ۱۳۷۷: ۲۳۳-۲۳۴)

درستی یا نادرستی این گروه از پاره‌گفتارها به دلیل خبری بودنشان قابل تعیین می‌باشد. جمله‌هایی مانند «امروز باران می‌بارد»، «برادرم به دانشکده رفته است» و «هوا سرد شده» نمونه‌هایی از جمله‌های خبری است که جهت‌گیری پیام به سمت موضوع است. یاکوبسن می‌گوید که تمایز میان نقش ارجاعی و نقش ترغیبی زبان از طریق امکان تشخیص صدق یا کذب گفته مشخص می‌گردد و جملات اخباری زبان تماماً از نقش ارجاعی برخوردارند. نقش

ارجاعی زبان را لاینز توصیفی نامیده است و این همان نقشی است که بولر آن را نقش بیانی نامید. (ر.ک: صفوی، ۱۳۹۴: ۲۴)

بحث

نقش ترغیبی در اشعار لیلی و مجنون

همان‌گونه که اشاره کردیم، رومن یاکوبسن برای هر ارتباط کلامی میان گوینده و مخاطب، یک نقش تعریف کرده است. آنچه که در لیلی و مجنون نظامی بیش از همه مشاهده می‌شود، نوعی پیام است که در قالب آگاهی، پند و نصیحت به مخاطب منتقل می‌شود. دقت در ساختار و دستور زبان اشعار لیلی و مجنون نشان می‌دهد که نقش ارتباطی فرستنده و مخاطب از گونه نقش ترغیبی است. به عبارتی نظامی در این ابیات با استفاده از جمله‌های امری، نهی و ندایی به نصیحت و تشویق مخاطب پرداخته است. در ادامه به بررسی ابیاتی از منظومه لیلی و مجنون نظامی می‌پردازیم که دارای نقش ترغیبی هستند:

از باد صبا دم تو جوید با خاک زمین غم تو گوید
بادی بفرستش از دیارت خاکیش بده به یادگارت
(نظامی، ۱۳۷۶: ۴۱-۴۲)

در این ابیات، جهت‌گیری پیام به سوی مخاطب است و زبان، کارکرد کنشی یا ترغیبی دارد. فرستنده با ساخت امری، ذهن مخاطبش را درگیر می‌کند و عاجزانه از او درخواست توجه دارد. فرستنده احوال و روزگار مجنون را برای مخاطب خود که لیلی باشد شرح می‌دهد و به این صورت مخاطب تصویر غم و اندوه وی را در ذهن خود مجسم کرده و بین فرستنده و مخاطب تماس برقرار می‌گردد و گر نه بدون شرح، تصویر و معنای ساختار بیت و مطلب از سوی فرستنده بین او و مخاطب تماس دقیق برقرار نمی‌شود. به این صورت ما متوجه دقت نظر نظامی برای همراه ساختن مخاطب در لحظه‌های شاعری می‌شویم. نظامی در این ابیات، لیلی را مورد خطاب قرار داده و او را ترغیب می‌کند توجه‌ای به عاشق سرگشته و غمگین خود (مجنون) داشته باشد. به این ترتیب، مخاطب به خوبی صحنه‌پردازی و توصیف نظامی را مجسم و درک خواهد کرد و به زیبایی برایش ملموس می‌شود.

یا در بیت زیر:

دریاب که مبتلای عشقم و آزاد کن از بلای عشقم
(همان: ۲۳)

در این بیت، نظامی با حالتی آمرانه از مخاطب خود می‌خواهد که شرایط او را درک کرده و به او توجه نماید. در اینجا مجنون به عنوان یکی از شخصیت‌های داستان، شخصیت دیگر داستان (لیلی) را مخاطب قرار داده است. به این ترتیب، نظامی از زبان مجنون، درخواست‌ها و سرگذشت خودش را بیان می‌کند. جهت‌گیری پیام در این بیت به سوی مخاطب است و به خاطر ترغیب مخاطب یا گیرنده پیام به انجام کاری، زبان ارتباطی کارکردی ترغیبی یا کنشی دارد. «نظامی در منظومه لیلی و مجنون برای رساندن پیامش به مخاطب سعی کرده است شکل ادبی مناسبی خلق کند.» (رضایی اردانی، ۱۳۷۸: ۷)

نظامی در منظومه‌های عاشقانه خود روح داستانی را که موضوع شعرش بوده درک کرده، کاملاً در آن غرق شده بود تا جایی که به خوبی توانست با قهرمان داستان‌ها و شخصیت‌ها همذات‌پنداری کند.

وانگه مژه را پر آب کردی	با باد صبا خطاب کردی
کای باد صبا به صبح برخیز	در دامن زلف لیلی آویز
گو آنکه به باد داده تست	بر خاک ره اوفتاده تست

(نظامی، ۱۳۷۶: ۱۸-۲۰)

نظامی در بیت «کای باد صبا به صبح برخیز/ در دامن زلف لیلی آویز» از باد صبا همانند خواننده ذهنی خود درخواست دارد و التماس می‌کند که عدل و انصاف داشته باشد. به این صورت، تمرکز در اینجا بر گیرنده پیام یا مخاطب است و کارکرد زبان ترغیبی می‌باشد. نظامی با ساخت امری و ندایی با استادی تمام، مخاطب خود را به کاری وا می‌دارد. او در بیت «کای باد صبا به صبح برخیز/ در دامن زلف لیلی آویز» با حرف ندای ای و فعل امر برخیز و آویز از باد صبا به عنوان مخاطب درخواست دارد که به داد دل مجنون برسد. بیت با فعل امر به پایان می‌رسد و درگیری ذهنی مخاطب را به دنبال دارد و او تصویر و معنا را در ذهن خود شکل داده تا پیام فرستنده را دریابد و تماس بین مخاطب و فرستنده به کمک فعل امر و ندایی برقرار می‌شود و فرستنده درخواست خود را به کمک این ساختار بیان کرده است.

در ابیات زیر نیز از لیلی و مجنون نیز نقش ترغیبی زبان دیده می‌شود:

بس کن هوسی که پیش بردی کآب من و سنگ خویش بردی

(همان: ۱۱)

نظامی در این بیت با ساخت امری، مخاطب را به سمت کاری ترغیب می‌کند. خواننده در

هنگام خواندن بیت باید فعال و پویا باشد تا بتواند زیبایی‌های پیام نظامی را درک کند و خود با پیام و متن عجین شود. بنابراین جهت‌گیری پیام در این بیت به سوی مخاطب است و کارکرد زبان ارتباطی ترغیبی می‌باشد.

در بیت:

تا در من و در تو سکه‌ای هست این سکه بد رها کن از دست
(همان: ۲۲)

نظامی در این بیت همچون پدر مجنون، خواننده ذهنی خود را ترغیب به انجام کاری می‌کند. او از مخاطب می‌خواهد که از کار بد دست بردارد. پدر مجنون نیز از پسرش می‌خواهد که دست از عشق لیلی بکشد و خود را بدنام نکند. بنابراین جهت‌گیری پیام در این بیت به سوی مخاطب است و ساخت امری در این بیت وجود دارد و نقش زبان ارتباطی به صورت ترغیبی است.

نقش ارجاعی در اشعار لیلی و مجنون

نقش ارجاعی بیشتر محتوی و مضمون پیام را در بر می‌گیرد و یاکوبسن وجه تمایز این نقش با نقش کنشی را در همین امکان صدق و کذب بودن آنها می‌داند. صدق و کذب گفته‌هایی که از نقش ارجاعی به دست می‌آیند، به خاطر اینکه جمله‌ها اخباری هستند به وسیله محیط امکان‌پذیر می‌گردد. (ر.ک: فخراسلام و ابویسانی، ۱۳۹۹: ۱۵۶) نظامی در لیلی و مجنون از نقش ارجاعی زبان برای رساندن پیام و هدف خود به مخاطب استفاده کرده است. او در موارد زیادی بر بُعد زمینه‌ای ارتباط تأکید دارد و هدف وی بیان مفهوم و معنای شعر است.

به عنوان نمونه کارکرد نقش ارجاعی زبان در ابیات زیر مشاهده می‌شود:

مجنونِ رمیده دل چو سیماب	با آن دو سه یارِ ناز برتاب
آمد به دیارِ یارِ پویان	لیک‌زنان و بیست‌گویان
می‌شد سوی یار دل رمیده	پیراهن صابری دریده
می‌گشت به گرد خرمن دل	می‌دوخت دریده دامن دل
می‌رفت نوان چو مردم مست	می‌زد به سر و به روی بر دست

(نظامی، ۱۳۷۶: ۴۲-۴۶)

جهت‌گیری پیام در این ابیات نظامی به سوی زمینه است و زبان کارکرد ارجاعی دارد. هدف فرستنده در این ابیات، بیشتر بیان مفهوم و معناست و مضمون پیام را بیان می‌کند. محتوی و

مضمون پیام در این بیت‌ها از دست رفتن صبر و قرار مجنون در فراق لیلی است. مجنون در نبود لیلی بی‌قرار شده و آرامشش از دست رفته بود و به دنبال یافتن خانه لیلی بر سر و روی خود می‌زد. در اینجا نظامی بی‌قراری مجنون را برای مخاطب به تصویر کشیده و او می‌تواند وضعیت و حال و روز مجنون را به راحتی مجسم کند. به این ترتیب پیام نظامی که در این ابیات از نقش ارجاعی برخوردار است به خاطر اینکه خبری است از طریق زمینه و محیط امکان‌پذیر است.

در ابیات زیر کارکرد نقش ارجاعی زبان دیده می‌شود:

عاجز شده عقل علت‌اندیش	در صنع تو کامد از عدد بیش
کردی به مثابتی که شایست	ترتیب جهان چنانکه بایست
حکم تو زد این طویله بام	بر ابلق صبح و ادهم شام

(همان: ۱۹-۲۱)

در این ابیات، محتوی و موضوع پیام نظامی، عاجز بودن عقلی که همیشه دنبال چون و چرا است در برابر قدرت آفرینش خداوند می‌باشد. خداوند جهان را براساس نظم و ترتیب آفریده که عقل نمی‌تواند به آن درجه از آفرینش و نظم خدا برسد و در این زمینه از پای می‌ایستد. کارکرد و نقش پیام در این ابیات که تکیه بر محتوی، معنا و مضمون است ارجاعی بوده و بر زمینه ارتباط تأکید دارد.

در بیت زیر:

ای بر ورق تو درس ایام	ز آغاز رسیده تا به انجام
صاحب توئی آن دگر غلامند	سلطان توئی آن دگر کدامند

(همان: ۱۷)

در این بیت نیز نظامی معنا و مفهوم بیت را بیان کرده است. او صاحب جهان، همه کائنات و قدرت برتر را خدا می‌داند و می‌گوید صاحب اختیار همه موجودات خداوند است و موجودات در سایه او هستند. بنابراین جهت‌گیری پیام به سوی زمینه آن است و نقش ارتباطی زبان، ارجاعی است. هدف نظامی این است تا با ارتباط برقرار کردن با مخاطب به کمک شعر، قدرت، بزرگی و لایزالی خداوند را نشان دهد.

همچنین نظامی در حکایت آغاز داستان از منظومه لیلی و مجنون، محتوا و مضمون پیام خود را در قالب شعر بیان کرده است. محتوی این حکایت در مورد آرزوی پدر مجنون برای داشتن

فرزند، به دنیا آمدن مجنون و مکتب رفتن وی، شادی پدر مجنون برای پسر بودن فرزند و با اصالت و جوانمردی او می‌باشد. نظامی با بیان این ماجراها قصد ارتباط با مخاطب داشته و دوست دارد مخاطب با مفهوم و معنای اشعارش آشنا شود. او زمینه اشعار خود را برای مخاطب بازگو کرده و از مخاطب می‌خواهد که به دقت به معنای آن توجه کرده تا بتواند با شعرش ارتباط برقرار کند.

حکایت آغاز داستان در منظومه لیلی و مجنون نظامی:

کز مُلکِ عرب بزرگواری	بوده است به خوب‌تر دیاری
بر عامریان کفایت او را	معمورترین ولایت او را
خاک عرب از نسیم نامش	خوش‌بوتر از ریحِ جاش
صاحب هنری به مردمی طاق	شایسته‌ترین جمله آفاق
سلطانِ عرب به کامگاری	قارونِ عجم به مال‌داری
درویش‌نواز و میهمان‌دوست	اقبال در و چو مغز در پوست

(همان: ۲-۷)

منظور نظامی از این ابیات بیان بزرگواری، با اصالت بودن، نام آور بودن و جوانمردی پدر مجنون است. او قصد دارد مخاطب با مفهوم و زمینه شعرش که توصیف صفات، بزرگی و با نژاد بودن پدر مجنون است ارتباط برقرار کند. بنابراین جهت‌گیری پیام در این شعر به سوی زمینه یا موضوع است و زبان ارتباطی میان فرستنده و مخاطب نقش ارجاعی دارد. در حکایت عاشق شدن لیلی و مجنون به یکدیگر نظامی زمینه و مضمون پیام را برای مخاطب بیان نموده است.

در ابیات:

هر روز که صبح بر دمیدی	یوسف رخ مشرقی رسیدی
کردی فلک ترنج پیکر	ریحانی او ترنج‌جی از زر
لیلی ز سر ترنج بازی	کردی ز زرخ ترنج‌سازی
زان تازه ترنج نو رسیده	نظاره ترنج کف بریده
چون بر کف او ترنج دیدند	از عشق چو نار می‌کفیدند
شد قیس به جلوگاه غنچش	نارنج رخ از غم ترنجش
برده ز دماغ دوستان رنج	خوش‌بوئی آن ترنج و نارنج

(همان: ۱-۷)

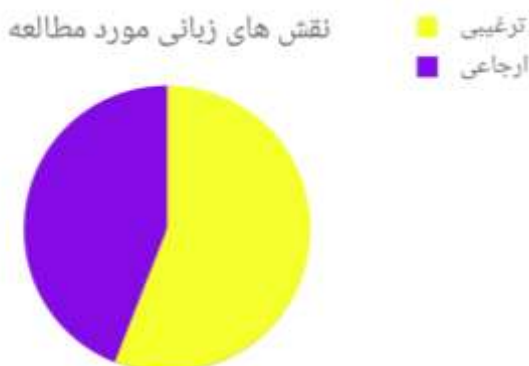
نظامی این شعر را با شور و هیجان آغاز کرده است و فضای متن و شعر، فضایی عاشقانه دارد و جنبه‌های شاعرانه زبان آشکار می‌شود. محتوا و مضمون این شعر عاشق شدن لیلی و مجنون به هم است و نظامی زمینه و فضای آن را که عشق، شور و شادی است توصیف کرده است. جهت‌گیری پیام به سوی زمینه بوده و نقش ارتباطی زبان، ارجاعی است. کارکرد ارجاعی با هدف نشان دادن موضوع یا بافت، ارتباط میان پیام و مضمون پیام را مشخص می‌کند.

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف بررسی نقش‌های ترغیبی و ارجاعی لیلی و مجنون نظامی بر اساس نظریه ارتباطی یاکوبسن بوده است. بررسی این نقش‌ها در اشعار لیلی و مجنون نشان داد که انتقال احساس، عاطفه و پیام نظامی به مخاطب با استفاده از این نقش‌ها صورت گرفته است. در حقیقت می‌توان گفت کارکرد هر کدام از این نقش‌های ترغیبی و ارجاعی در اشعار لیلی و مجنون متفاوت بوده است به نحوی که بر طبق نتایج کمی حاصل از بررسی اشعار مورد نظر، ۵۵/۹۳ درصد آن مربوط به نقش‌های ترغیبی و ۴۴/۰۷ درصد مربوط به نقش ارجاعی بوده است. به عبارتی می‌توان گفت در اشعار لیلی و مجنون نظامی، نقش ترغیبی زبان پر بسامدتر از نقش ارجاعی آن می‌باشد. نظامی توانست به کمک توصیف صحنه‌ها و پرداختن به شخصیت‌ها و بیان ویژگی‌های آنها به خوبی با مخاطب ارتباط برقرار کرده و پیامش را به وی برساند. همچنین مشخص شد نظامی برای تشویق مخاطب، پند و نصیحت و یا مانع شدن برای انجام کاری به کمک فعل امر، نهی و ندایی از نقش ترغیبی استفاده کرده است. نظامی مخاطبان خود را به ارزش‌های انسانی دعوت می‌کند و کاربرد افعال امری در کنار دعوت شاعر به نیکی از شاخصه‌های مهم نقش ترغیبی در لیلی و مجنون است. نظامی برای اینکه بتواند درون‌مایه و زمینه پیام را بیان کند و به مخاطب انتقال دهد از نقش ارجاعی بهره برده است. در لیلی و مجنون مواردی از زمینه و بافت سخن نظامی مانند: اصالت، عشق، شادی، جوانمردی و نام‌آوری مشاهده می‌شود.

جدول ۱: فراوانی نقش‌های ترغیبی و ارجاعی در منظومه «لیلی و مجنون»

نقش	فراوانی	درصد فراوانی
ترغیبی	۶۶	۵۵/۹۳٪
ارجاعی	۵۲	۴۴/۰۷٪
مجموع	۱۱۸	۱۰۰٪

نمودار ۱: نمودار دایره‌ای نقش‌های ترغیبی و ارجاعی در منظومه «لیلی و مجنون»

منابع

کتاب‌ها

- احمدی، بابک. (۱۳۷۰). *ساختار و تأویل متن*، تهران: مرکز.
- اسکولز، رابرت. (۱۳۷۹). *درآمدی بر ساختارگرایی در ادبیات*، ترجمه فرزانه طاهری، تهران: آگه.
- صفوی، کوروش. (۱۳۹۴). *از زبان‌شناسی به ادبیات (شعر)*، تهران: سوره مهر.
- علوی مقدم، مهیار. (۱۳۷۷). *نظریه‌های نقد ادبی معاصر*، تهران: سمت.
- گیرو، پی‌یر. (۱۳۸۰). *نشانه‌شناسی*، ترجمه محمد نبوی، تهران: آگاه.
- نظامی گنجوی، جمال‌الدین الیاس. (۱۳۷۶). *لیلی و مجنون*، تصحیح وحید دستگردی، به کوشش سعید حمیدیان، تهران: قطره.

مقالات

- بچکا، یرژی. (۱۳۷۲). *مجموعه مقالات کنگره بین‌المللی بزرگداشت نهمین سده تولد حکیم نظامی گنجوی*. به کوشش منصور ثروت، تبریز: دانشگاه تبریز.

رضایی اردانی، فضل‌الله. (۱۳۸۷). نقد تحلیلی تطبیقی منظومه خسرو و شیرین و لیلی و مجنون نظامی گنجوی. / ادب غنایی، ۶(۱۱)، ۸۷-۱۱۲.

فخراسلام، بتول، و ابویسانی، زهرا. (۱۳۹۹). تحلیل نقش‌های زبانی در اسطوره زال بر اساس نظریه ارتباطی یاکوبسن. تفسیر و تحلیل متون زبان و ادبیات فارسی (دهخدا)، ۱۲(۴۵)، ۱۵۳-۱۸۰.

نوروزی، زینب. (۱۳۹۱). بررسی شعر نظامی بر اساس نظریه ارتباطی یاکوبسن. پژوهش زبان و ادبیات فارسی، ۲۴(۲)، ۳۹-۲۵.

References

Books

Ahmadi, Babak. (1991). *Text structure and interpretation*, Tehran: Markaz.[In Persian]

Alavi Moghadam, Mahyar. (1998). *Theories of contemporary literary criticism*, Tehran: Samt. [In Persian]

Giroud, Pierre. (2010). *Semiotics*, Trans. Mohammad Nabawi, Tehran: Agah.[In Persian]

Nizami Ganjavi, Jamal-eddin Elias. (1997). *Lili and Majnoon*, corrected by Vahid Dastgardi, By the efforts of Saeed Hamidian, Tehran: Qatreh.[In Persian]

Safavi, Kourosh. (2014). *From linguistics to literature (poetry)*, Tehran: Surah Mehr. [In Persian]

Scholes, Robert. (2000). *An introduction to structuralism in literature*, Trans. Farzaneh Taheri, Tehran: Agah.[In Persian]

Articles

Bachka, Y. (1993). Proceedings of the international congress commemorating the 9th birth anniversary of Hakim Nizami Ganjavi, By the efforts of Mansour Tharwat, *Tabriz: Tabriz University*. [In Persian]

Fakhr Islam, B., & Abuisani, Z. (2019). Analysis of Linguistic Roles in the Zal Myth on Jacobsen's Communication Theory, *Commentary and Analysis of Persian Language and Literature(Dehkhoda)*, 12(45), 153-180. [In Persian]

Norouzi, Z. (2011). Examining military poetry based on Jacobson's communication theory (article), *Persian language and literature research*, (24), 25-39. [In Persian]

Rezai-Erdani, F. (2008). Analytical-comparative criticism of Khosrow's and Shirin's and Layla's and Majnun Nizami Ganjavi's poems (article), *lyrical literature*, 6(11), 87-112. [In Persian]

Investigation of emotional and literary roles in Khosrow and Shirin Nizami Ganjavi based on Roman Jacobsen's communication theory

Zeinab Nouri Alaveicheh¹, Dr. Farzaneh Sorkhi², Dr. Shabnam Hatempour³, Dr. Fereydoun Tahmasebi⁴

Abstract

The most important role of language is the role of communication and it is created when a message wants to be exchanged. Jacobson proposed his theory of communication based on six principles, which include sender, receiver, message, context, and contact, which create different roles in poetry. In each of the linguistic roles of Jacobson's theory, the audience encounters specific literary signs and is able to reach a new meaning with the help of these roles. In military poems, similes, contrasts, metaphors... are seen a lot and these rhetorical techniques give great value to his poetry. One of the linguistic roles in Layla and Majnun Nizami, Dhande is a persuasive and referential role. In the poems of Layla and Majnun, Nizami communicates with the audience with the help of poetry, which is actually a text, and persuasive and referential roles are observed in the form, the message of the theme, and the audience according to Jacobson's communication model. Nizami based on the persuasive roles and Reference encourages the audience and expresses both the content and the context of the message. This article investigates the role of persuasion and reference in Layla and Majnun Nizami in a descriptive-analytical way and using library sources and the result of the effect of the message and the poem. The results of the research show that the persuasive role is widely used in Layla and Majnun's poems, and Nizami uses the persuasive role in order to encourage and persuade the audience to do something or forbid them from doing something. It was also found out. that Nizami has used the referential role to express the content of the context and convey the message to the audience.

Keywords: Nizami, Jacobson's communication theory, Persuasive role, Referential role, Layla and Majnun.

¹ . PhD student, Department of Persian Language and Literature, Shoushtar Branch, Islamic Azad University, Shoushtar, Iran. zinabnouri94@gmail.com

² . Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Shoushtar Branch, Islamic Azad University, Shoushtar, Iran. (Corresponding author) Fa.sorkhi1358@iau.ac.ir

³ . Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Shoushtar Branch, Islamic Azad University, Shoushtar, Iran. shabnam.hatampour@iau.ac.ir

⁴ . Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Shoushtar Branch, Islamic Azad University, Shoushtar, Iran. f.tahmasbi-shoushtar@iau.ac.ir